

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

„Sokann hazudnakis, es a mibe vetke nintsis rá foghják...” –

Teleki Mihály kommunikációs eljárásai az 1680-as évek

Erdélyében

Gáti Magdolna

Témavezető: Dr. Bitskey István

DEBRECENI EGYETEM

Irodalomtudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2013

I. Az értekezés célkitűzése, a téma körülhatárolása

A 17. századi Erdély történetében az utolsó évtizedek szellemi áramlatainak vizsgálatára a szakirodalom viszonylag kevés figyelmet fordított. Eddig elsősorban a 17. század közepe és első fele vonzotta a kutatókat, éppen ez is messzemenően indokolja az Apafi-kor 1680-as évekre eső intervallumának behatóbb tanulmányozását. E korszak kiemelkedő politikusa volt Teleki Mihály, az ő általa formált közeg kommunikációs gyakorlatainak, eljárásainak tükrében térképezi fel jelen értekezés azt a politikai–morális–szellemi szférát, amelyet Erdély generálisa, Apafi Mihály tanácsadója alakított ki maga körül.

A témaválasztást egyrészt indokolja az a jelenség, hogy a kövári „postálkodási tisztből” lett teljhatalmú fejedelmi tanácsúr olyan életpályát fut be, amilyenre elég kevés példa akad a kortársai között. Másképpen kifejezve: Teleki Mihály a 17. században egyedülálló módon épít karriert.

Másrészt, Erdély története szempontjából ez az utolsó tíz esztendő kevésbé kutatott terület, éppen ezért válhat szükségessé ennek az időszaknak az újragondolása.

A disszertáció témájául választott intervallum számos nehézséget állít a kutatás elé. A következőkben ezeket világítom meg.

Egyrészt a szakirodalom jelentős hányada I. Apafi Mihály uralkodásának utolsó évtizedéről úgy emlékezik meg, mint a hanyatló Erdély pusztulása, s teljes kiszolgáltatottsága, – a gubernium időszakát megelőző, – alávetettsége előtti stádiumról. Erdély utolsó fejedelme I. Apafi Mihály 1690. április 15-én meghalt, Erdély helyzetét a Habsburg-birodalmon belül sem sikerül tisztázni. Ifj. Apafit megválasztották ugyan fejedelemnek, a porta fejedelmi athnaméval is megerősítette ezt, de I. Lipót német-római császár nem ismerte el fejedelemségét, így nagykorúságáig kormányzótanácsot rendelt mellé és az ország élére.

Másrészt, nemcsak Erdély hanyatlásaként jeleníti meg a történettudomány ezt az időszakot, hanem Teleki tevékenységét, a politikában és a nemzetközi diplomáciatörténetben vállalt szerepét tekintve is. Az erdélyi főúr a kortársak és a kutatók megítélése szerint már sem tehetsége, sem egészségi állapota okán nem képes a politikai közéletben való aktív részvételre.

Az elsődleges kontextus hiánya ugyancsak nehézséget jelent a kutatásban. Nem maradt fenn ugyanis Teleki tollából a *Postálkodási naplón* kívül egységes szövegtörzs, mint más kortársak esetében önéletrajz, história vagy napló, amelyből közvetlenül lennének

vizsgálhatók az 1680-as években Teleki Mihály által kialakított kommunikációs közeg különféle formái, technikái. A Gergely Sámuel-féle feldolgozásban a Teleki halálát, a zernyesti csatavesztést megelőző utolsó tíz esztendő iratanyaga sem került kiadásra, ugyanis a feldolgozása 1679-ig látott napvilágot.

A napló, az emlékiratok, a történetírás által megformált Teleki-konstrukció hatása ugyancsak gátolja az árnyalt összkép kialakítását. Nehezíti a Telekivel foglalkozó kutató olvasását az a tény is, hogy az erdélyi főurat tulajdonképpen – köznapi szóhasználattal – „leírták”. Nagyhatalmú politikai játékosként jelenítették meg, aki élen járt mind a hazai, mind a nemzetközi diplomáciában. Teleki alakja mind a memoárirodalomban, mind a kutatástörténetben a hírhedt, az eszes, a ravasz politikus jellemzőit mutatja, aki tulajdonképpen sem embert, sem törvényt nem ismerve átgázol mindenben és a magas pozíciók, a vagyon megszerzéséért bármire képes.

Ha ezt elfogadjuk, akkor ez lenne a 17. századi karrierépítés követendő példája? Úgy gondolom, hogy ezektől a megítélésektől a kutatás során függetlenedni kell.

II. Az alkalmazott módszerek vázolása

A disszertációm az 1680-as évek Erdélyéről a Teleki Mihály által formált kommunikációs helyzetek elemzéséből, eljárásaiból, technikáiból írom. Ezeket a kommunikációs helyzeteket elsősorban politikafilozófiai, politikai, nyilvánosságelméleti, jogbölcseleti és kommunikációelméleti diskurzusban vizsgálom.

Felmerül a kérdés, hogy mi indokolhatja a forrásanyag kiválasztását, hiszen nem lelhető fel a levéltári, a Gergely Sámuel által még feldolgozatlan levélanyagon kívül más forrás, amely Teleki Mihály tollából keletkezett.

A Teleki-szövegek hiánya miatt, figyelmem nem pusztán az irodalmi, vagy történelmi nevezett dokumentumokra összpontosult, hanem olyan szövegekre, amelyek nem közvetlenül az ő tollából kerültek elő. Ezek elsősorban olyanok, amelyeket Teleki Mihály fordítottatott vagy kiadásra javasolt. Az ilyen jellegű kötetek általában hosszas laudációt tartalmaztak. Így a szövegek fordítója az esetek nagy többségében utalt a kiadás körülményeire és okaira is, amelyben Teleki és a fordító között létrejött kapcsolatot kommunikációs helyzetnek tekintettem. Így az 1680-as évekből két kötet esetében vizsgáltam az ajánlást. Ahol lehetett, a fordított kötet eredeti szerzőjét is tanulmányoztam.

Ide került S. Pataki István fordítása 1681-ből *Ez világnak dolgainak igazgatásinak mestersége* című opusa. Továbbá 1689-ből egy, még német nyelvterületen is ismeretlen

szerző, Johann Adam Weber ágostonrendi kanonok *Spiritus principalis* (RMK I. 1373) című műve, amelyet Teleki fiával, ifj. Teleki Mihállyal fordítottatott le I. Apafi Mihály fejedelem fiának, II. Apafi Mihálynak ajánlva. Az S. Pataki munkájának eredetijéről az előszóból csak annyi állapítható meg, hogy egy osztrák gróf írhatta. A *Spiritus principalis* esetében az eredeti opus szerzőjének, Johann Adam Webernek Magyarországon eddig ismeretlen, sőt Németországban sem elterjedt életrajzi konstrukcióját teszem közzé. Ezeket a forrásokat kolostori kutatások során (Klosterneuburg: Augustiener Chorherrenstift, Kloster Höglwörth, Archiv des Erzbistums München und Freising, Pfarrarchiv Anger) térképeztem fel.

A levéltári vizsgálatok közben előkerült egy olyan irat, ami ténylegesen Teleki tollából látott napvilágot. Kercsesorai birtokán íratott instrukciója 1680-ban: *Keves udvarom nepe között való rendelkezésem* címmel. Mivel ez még kiadatlan, s a történészek számára sem ismert, ezért az utasítást betűhív átiratával a disszertációban közlöm.

A mecénatúra vonatkozásában és a Teleki által konstruált kommunikációs terek különféle vizsgálataiban némiképpen jelen van ugyan az 1670-es esztendő is például Cserei Mihály *Históriájában*, de elsősorban azokra a folyamatokra figyeltem, amelyek a privátum és a publicum szférájában Teleki viselkedési mechanizmusait közvetett vagy közvetlen módon feltárhatóvá teszik.

Megvizsgáltam a MOL P 1238, 1239, valamint P 658-as fondjainak az utolsó tíz esztendőre vonatkozó anyagát. Ebben II. Apafi Mihály tollából fedeztem fel egy olyan szöveget, amely az apja halála utáni életállapotáról vall, s amelyben Teleki Mihályt Istentől rendelt atyjának nevezi meg. Ez a dokumentum eddig ismeretlen, s a Teleki-kutatás számára igen nagy hozadéka van.

A disszertáció egy fejezete úgy gondolom, hogy merőben eltér a többitől, a höglwörthi kolostor levél- és könyvtári anyaga katalógusainak, jegyzékeinek vizsgálatáról van szó a 17. század és a szekularizáció idejéből. A disszertáció gondolatmenetét megszakítja némileg, de, mivel sem német, sem magyar nyelvterületen nem ismert a mai napig a höglwörthi kolostor egykori levél- és könyvtári állománya, s mivel Johann Adam Weber kapcsán lehetőségem volt az ottani kutatásra, disszertációmban közzé teszem ennek a tanulságait is. Így ezt a fejezetet *digressióként* tárgyalom.

Összességében tehát úgy látom, hogy a vizsgált szövegkorpusz rendkívül heterogén, de mégis egységet alkot. A különböző dokumentumok többféle műfajba sorolandók. Több műfaj elemzését kell vállalnom, és ezek maguk után vonják a műfajok vizsgálatát is: fejedelmi tükör, az etikai-államelméleti értekezések, a história (dialógus), az instrukció, a levelezés is egyaránt ide tartozik.

A különféle műfajok más-más olvasási eljárást igényelnek. Módszertani szempontból tehát többféle irány van a szövegolvasásnak.

A dolgozat első fejezetében Teleki Mihállyal, a pályájával foglalkozó kutatás történetét tekintem át. Arra vagyok kíváncsi, hogy milyen kép alakult ki róla a köztudatban. Milyen címkékkel bélyegezték meg őt? Majd kultúrpolitikailag a mecenatúra vonatkozásában tárom fel tevékenységét, de még ez is főként az 1680-as évek előzményeire vonatkozik.

Ezt követően Cserei Mihály *Históriájának* egy dialógusát olvasom, amelyben a modern jogszociológia és a beszédaktus-elmélet módszertanát, valamint a kora újkori szokásjogi diskurzust alkalmazom. Közismert, hogy John L. Austin nagyszabású munkája eredeti címén a *How to do things with words* paradigmaticus erővel tört be az 1970-es évek tudományos látóterébe. Olyannyira, hogy az elmélet a kognitív pszichológia, a pragmatika, a szociolingvisztika, az etnográfia, a pszicholingvisztika diskurzusait is megihlette.

Az érdeklődési körömbé eső tíz esztendőn kívül tehát egy olyan írás található, ami nem ekkor keletkezett és mégis indokoltnak mutatkozott a vizsgálata, amelyben a Teleki Mihály, Béldi Pál és Béldiné Vitéz Zsuzsánna között lezajló párbeszédet vizsgálom. Arra vagyok kíváncsi, hogy hogyan kezeli Teleki Mihály azokat a kommunikációs helyzeteket, amelyekben ellentétes akarati megnyilvánulások feszülnek egymásnak? A beszédaktusok austini elméletével, gyakorlati elemzésével mutatom meg, hogy a szándékok szövevényes hálójában, hogyan viszi véghez Teleki, és hogyan közelíti érdekeit az ellentétes akaratokhoz.

A következő fejezetben Teleki Mihály kercsesorai instrukcióját olvasom a jogszociológia beszédmódjában. Az instrukcióban, mint szövegtípusban Teleki Mihály udvara dominusaként nyilatkozik meg. Az első olyan vizsgálati eredményt adja az instrukció ezirányú olvasása, amely a 17. századi szerződéselmélet szövegszerű nyomait fedezi fel Teleki Mihály kommunikációs terében.

A disszertáció következő fejezetében a Teleki-levelezéssel, a levelek diszpozíciós sémáinak vizsgálatával is foglalkozom. Elsősorban azokat a példákat említem, amelyek azon személyektől származnak, akik Telekivel napi szintű kapcsolatot tartottak. S a példák alapján leszűrhető, hogy milyen viszonyban állhattak Teleki Mihállyal.

Ezt követően másféle olvasási irányt követünk. Mind a módszertan, mind a szövegek tekintetében. Az 1680-as években Teleki Mihályhoz két nagyobb szövegkiadás/kiadatás köthető. A fejedelmi tükör és a politikai-államelméleti műfaj olvasási módja esetében a közösségelvű (kommunitárius) politikai filozófia erénytani-morálfilozófiai irányai érdekelnek. Eközben Johann Adam Weber életrajzának konstrukcióját is elkészítem. Megvizsgálom két Weber szövegek, amelyet műfajelméleti szempontból olvasok. Az egyiket

fejedelmi tükörként, a másikat politikai-erkölcsi értekezésként. Mindkét Weber-szövegben az ajánlást olvasom, annak funkcióját, korabeli szerepét vizsgálom. Ezután összehasonlítom a Weber-szöveget az S. Pataki szöveg ajánlásának technikáival, annak állameléleti, komunitárius gyökereivel.

Kérdése: miért ezeket a köteteket fordította le Teleki Mihály?

Mindezek a szövegek Teleki Mihály kommunikációs közegében keletkeztek. Közvetett vagy közvetlen módon, de az ő indíttatására, az ő szándékai szerint.

Az utolsó fejezet tárgya az 1690. áprilistól kezdődő időszak, II. Apafi Mihály árvaságának kezdete (ez év április 15-én halt meg ugyanis a fejedelem). Azt kell mondanom, hogy Apafi halála, Teleki Mihály karrierjének a „csúcsa”. Erről szól az utolsó fejezet.

Mai szóhasználattal élve tehát az 1680-as években egy erdélyi politikus karrierépítésének technikáiba igyekszem betekinteni. Az egyén (privátum) és a nyilvánosság (publicum) különféle metszeteiben, így pl. a gazdaság, a saját udvar, a fejedelmi rendtartás, a politika, a fejedelmi tanács, a török–Habsburg tárgyalások, a kultúrdiplomácia, a mecenatúra stb.. a nyilvánosság egyéb színtereiben Teleki a saját érdekeit képviseltette, sok esetben ütköztette mások akarat-megnyilvánulásaival szemben. Hiszen, ha belegondolunk, a ma embere is úgy tud karriert építeni, ha a szándékok ütközőzónáiban jól kommunikál. Teleki Mihálynak valahogyan ki kellett szolgálnia ezeket a közegeket úgy, hogy közben a saját érdeke ne sérüljön, ne szenvedjen csorbát. Mindehhez persze elengedhetetlenül szükséges a kiváló emberismeret, az arisztotelészi fronézis (előrelátás) birtoklása.

III. Az eredmények tézisszerű felsorolása

Teleki Mihály kommunikációs eljárásainak, módszereinek a vizsgálata több szinten történt meg.

A Cserei-dialógusban Teleki Mihály egy vele hasonló pozíciót betöltő erdélyi főúrral, s annak feleségével volt egy kommunikációs helyzetben.

Cserei Mihály *Históriájának* egyik kiragadott dialógusában megmutattuk, hogy személyekhez köthető bizonyos akaratú megnyilvánulások meglehetősen összetett jelentéssel rendelkeznek. Teleki Mihály „esküszövegét” vizsgáltuk, melynek legfőbb célja a meggyőzés volt, a Bánffy-ellenes liga subscribálásához, s ennek érdekében Teleki különféle manipulációs eszközöket „vetett be”. A szokásjogi beszédmódban indította érvelését, megfigyeltük, hogy a korban a szokásjogú elv erősebb volt a törvényerejűnél (a *Compilatae* a *Tripartitumnál*). Így Teleki is a *Tripartitumra* hivatkozott esküszövegében. Majd azt tapasztaltuk, hogy Teleki

Mihály látta, hogy nem ér el célt Beldinél, és ekkor következett be a beszédmódváltás. Belépett a férj szerepkörébe, kisajátította Béli Pál beszédmódját, és utasította Beldinét a hallgatásra. Ebben a kommunikációs helyzetben szükséges volt az előrelátás, a gyors helyzetfelismerés képessége. Mindez jó emberismeretre vall.

A későbbiekben az udvar nyilvánosságára fókuszáltunk, amelyben Teleki Mihály dominus kercsesorai birtokán kiadott instrukcióját olvastuk.

Az udvar nézetem szerint, egyaránt beletartozik mind a magán, mind a nyilvános szférába. Politikafilozófiai szempontból megállapítottuk, hogy Teleki Mihály a közösség és az egyén viszonyát tekintve, korának modern felfogását, az úr (dominus) és a tagok (szolgák) közötti *szereződéses* viszonyt képviselte. Gondolkodásmódjában az ókori *pater familias* szerepkörétől, vagyis a korlátlan hatalommal rendelkező dominus jogkörétől való elmozdulást állapítottuk meg. Az „az ki mint szolgál, az szerint fizetek” kijelentése rokonságot mutatott a nyugat-európai szerződéselméletek pl. Thomas Hobbes, John Locke vagy Jean-Jacques Rousseau-féle változatával. Teleki Mihály gondolkodása, azt tapasztaltuk, hogy a liberalizmus felé mutat, és mindenképpen jelen van benne a nyugat-európai minta is. Ezt alátámasztotta a patrónusi tevékenységi köreinek az áttekintése az 1670-es évekre vonatkozóan.

Teleki Mihály *Kevés Udvarom Népe Között valo Rendelessem* kezdetű instrukciójának közlése ezen értekezésben jelent meg először.

Teleki kapcsán a kutatóknak szembe kell nézniük egy igen mélyen bevésődött magatartásbeli „negatív politikus személyiséggel”. Historiográfiailag ugyanis nyomon követtük egészen napjaink kutatásáig az utókor folyamatos reflexióit Teleki Mihály tevékenységéről, politikusi szerepéről, és amint tapasztalhattuk, nem sokban különböztek a Cserei által kialakított képtől. A Teleki Mihály által kialakított kommunikációs térben alkalmazott eljárások, technikák egy kiváló elméről, és egy előrelátó politikusról tanúskodnak.

Johann Adam Weber ágostonrendi kanonok életrajzáról és tevékenységéről sem a német, sem a magyar irodalom történetében nem jelent meg átfogó, részletező áttekintés. Így homály fedi nemcsak a *Spiritus principalis* c. opus kiadásának körülményeit, hanem a prépost életrajzát, egyházpolitikai és irodalmi tevékenységét is. Johann Adam Weber élete, művei magyar nyelven jelen dolgozatban kerülnek először közlésre.

A kötetek ajánlásainak olvasása során a Teleki Mihály által teremtett kommunikációs teret több fejezeten át értelmeztük. Azt vettük észre, hogy Teleki Mihály mintegy virtuális dialógust eszközöl ki az őt körülvevő környezet tagjaival. S a körülötte lévő kommunikációs

tér felé szinte folyamatosan azt a kérdést sugallja: elfogadják-e azokat a közösségi szerepeket, amelyeket ő kijelölt a környezete tagjainak?

Betekintést nyújtottunk az 1680-as évek Teleki-levelezésébe is. A levélváltások gyakorisága alapján megállapítottuk, hogy kikkel ápolt napi szintű kapcsolatot az erdélyi főúr. A „szelektált” levelek diszpozíciós sémáit olvastuk, és azt tapasztaltuk, hogy a salutatio, a conclusio retorikai formulái mutatják a Teleki Mihályhoz fűződő kapcsolatnak a jellegét. A levelezés további, mélyrehatóbb kutatást igényelne még. Érdekes lenne megvizsgálni a Teleki Mihály saját kezűleg írott leveleit is. Megállapítottuk továbbá, hogy a levelek már eleve részesei egy kommunikációs térnek. Így az írások mindegyike a Teleki által „kérdezett” közösségi beléptetés válaszainak tekinthető.

Az S. Pataki és az ifj. Teleki-fordítás politikafilozófiai koncepciójában sok hasonlóságot vettünk észre. Mindkét esetben, egyrészt az uralkodónak, másrészt a társadalom egyéb rétegeinek szól a szöveg. Teleki Mihálynak megjelenik a közjó elérésére (*bonum commune*) vonatkozó, az egyetemes nevelésre irányuló arisztoteliánus nézete, miszerint a társadalom célja a közjó elérése, de magát a célt és az elérés útvonalt, annak módját ő irányozza elő.

Arra az álláspontra jutottunk, hogy a műfajok megválasztása is tudatosságra vallott, hiszen éppen a fejedelemtükör és az etikai kódex politikai–morális diskurzusai tették lehetővé a bennük megfogant retorikai eszköztárral a közösségi szerepek manipulatív felajánlásának lehetőségét.

Az utolsó fejezet az árva II. Apafi Mihály megnyilatkozását elemzi. Ez apjának, a fejedelemnek halála után íródott. Teleki Mihályt Istentől kiválasztott atyjának nevezi ebben a levélben, melynek betűhív átíratát a Függelékben közöltük. Mindez ideig ez a levél is kiadatlan.

A dolgozatban a *Spiritus principalis* ajánlásának olvasásakor feltettem a kérdést, hogy vajon II. Apafi Mihály befutja-e a pályát, amit Teleki Mihály előírt számára. A disszertáció végén azt gondolom, hogy „igen”. E több évet átfogó virtuális dialógusban megtörtént a válaszadás. Ami II. Apafi Mihály életének mélypontja, az azt gondolom, hogy Teleki Mihály karrierjének ívét, pályáját tekintve a tetőpont. Teleki Mihály 1690. tavaszán Erdély élén állt, az országgyűlés teljes támogatását élvezhette. A leendő ifjú fejedelem „Istentől is választott atyjának” nevezte.

IV. A szerzőnek az értekezés tárgyában megjelent vagy igazoltan kiadásra elfogadott publikációi lapszám feltüntetésével

Tanulmányok lektorált szakmai folyóiratban vagy tanulmánykötetben

-Magdolna GÁTI, *La politica dell'atto discorsivo della dedica nella traduzione dello Spiritus principalis de Mihály Teleki il Giovanne*, in: *Cultura e letteratura in Italia e Ungheria* (secc. XV–XVIII), a cura di I. BITSKEY, A. DI FRANCESCO, O. SZÁRAZ, Edizione dell'Orso, Alessandria, 2013, sajtó alatt (Ister. Collana di Studi Ungheresi, 3).

-GÁTI Magdolna, *Adalékok Johann Adam Weber (1611–1686) ágostonrendi kanonok életéhez és munkásságához = Eruditio, virtus et constantia, Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk. IMRE Mihály, OLÁH Szabolcs, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 1–2, 2011, 652–658.

-GÁTI Magdolna, *A höglwörthi Ágoston-rendi apátság könyvtára és levéltára az 1803. évi szekularizáció idején*, Könyvtári Figyelő, 2010/2, 297–304.

-GÁTI Magdolna, *A fejedelemtükör szerepkijelölései és közösségképző hatása (Esettanulmány) = Humanizmus, religio, identitástudat, Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*, Debrecen, 2007 (Studia Litteraria, XLV), 215–227.

-GÁTI Magdolna, *Az instrukciók létmódja az irodalmi műfajok rendszerében, Teleki Mihály kercsesorai utasítása, = Színlelés és rejtőzködés, A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó, Bp., L'Harmattan, 2010, 183–203.

-Az ajánlás beszédaktusának politikája Ifj. Teleki Mihály Fejedelmi Lélek című fordításában, 2005, 1–11., http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Gati_Magdolna.pdf

-Az ajánlás beszédaktusának politikája (Ifj. Teleki Mihály: *Fejedelmi Lélek című fordításában*), *Tavaszi Szél* 2005, *Konferencia-Kiadvány*, Budapest, 2005, 112-115. (tanulmány)

Recenziók

-FEHÉR János, *Teleki Mihály udvartartási naplója 1673–1681*, ItK, 2012/3, 350–354.

-BENE Sándor, *Theatrum politicum*, Debreceni Szemle, 2005/3., 8-11.,

-VÍGH Éva, *Az udvari élet művészete Itáliában*, *Szöveggyűjtemény*, Debreceni Szemle, 2005/4, 632–635.

-KOLTAI András, *Magyar udvari rendtartás: Utasítások és rendeletek 1617–1708*, Milleniumi Magyar Történelem, Források, Osiris kiadó, Budapest, 2001, Debreceni Szemle, 2007/1, 128–131.

-*Figuráció- és interdependencia-elmélet Norbert Elias Az udvari társadalom című kötetében*, Disputa, 2007. május

Egyéb témájú tanulmányok, recenziók

-*Szent József Gimnázium és Kollégium 1996–2011*, főszerk. GÁTI Magdolna, Debrecen, Kapitális, 2011.

-GÁTI Magdolna, *Nemzetközi Mária-konferencia Münchenben magyar közreműködéssel*, Debreceni Szemle, 2008/2, 281–284.

-*A modern retorikai bizonyítás*, (közreadja: az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának Magyar nyelv- és nyelvudományi Tanszéke), Budapest, 2003, 153-155.